

УДК 39

ЦУКЕРКІ Ў СЯМЕЙНАЙ АБРАДНАСЦІ БЕЛАРУСАЎ
ДРУГОЙ ПАЛОВЫ ХХ – ПАЧАТКУ ХХІ СТ.¹

д-р гіст. навук, дацэнт У.А. ЛОБАЧ
Полацкі дзяржаўны ўніверсітэт

Артыкул прысвечаны аналізу сімволікі і рытуальнага значэння цукерак у сямейнай абраднасці беларусаў другой паловы ХХ – пачатку ХХІ ст. Цукеркі (універсальны сімвал “салодкага жыцця”), дзякуючы сваёй даступнасці і экстраўтылітарным якасцям, з 1960-х гг. пачынаюць выцясняць традыцыйныя абрадавыя стравы (каша, хлеб-соль) у рытуалах, якія афармляюць нараджэнне, шлюб і смерць чалавека.

Уводзіны. У рамках любой этнакультурнай традыцыі ежа ў значнай ступені перарастае сваё ўтылітарнае прызначэнне і на сімвалічным (метафарычным) узроўні працінае і абслугоўвае практычна ўсе сферы культуры, а яе смакавая градацыя ёсць трывала замацаванай у сістэме жыццёвых каштоўнасцяў і адлюстравана ў моўнай карціне свету. “Верагодна, найстаражытнейшым і найбольш актыўна выкарыстоўваемым у сучаснай моўнай практыцы тыпам гастраметарфар з’яўляюцца метафары “смакавыя”, г.зн. група, склад якой абмежаваны тэматычнай суаднесенасцю зыходнага значэння да вобласці смакавых характарыстык (нязменных у сваёй аснове на працягу ўсяго існавання чалавецтва” [1, с. 373]. Чатыры асноўныя смакі – “горкі”, “кіслы”, “салёны”, “салодкі” – здатныя адпаведным чынам характарызаваць разнастайныя сітуацыі прысутнасці чалавека ў свеце, якія найпрост не суаднесены з працэсам харчавання. Аднак, безумоўным “лідарам” у метафарычным афармленні чалавечага жыцця выступае салодкі смак, які, перадусім, мае пазітыўную сімвалічную нагрузку. “Салодкі – смакавая характарыстыка, якая сімвалізуе пазітыўныя якасці: “прыемны”, “прыгожы”, “жаданы”, “любімы”, “добры”, “шчаслівы” і інш. Актуальна для прадукуючых, апатрапеічных і гіластычных рытуалаў, актаў ахвярапрыношання і лекавання... Салодкімі ва ўсіх славян называюцца таксама ўсе радасці жыцця, прыемныя адчуванні, гукі і мова (“салодкае жыццё”, “салодкі сон”, “салодкія словы”)...” [2, с. 33]. Адсюль, сімваліка салодкага займае надзвычай важнае месца ў гастронамічным кодзе сямейных абрадаў беларусаў, але спосабы яе прадметнай рэапрэзентацыі ў рамках рытуальнага сцэнарыю зведалі даволі істотныя змены на працягу ХХ ст.

Асноўная частка. Універсальным прадметным увасабленнем салодкага ў традыцыйных культурах аграрнага тыпу, у т.л. і ў беларусаў, на працягу агляднай гісторыі з’яўляўся мёд – важнейшы элемент кулінарнага кода ў рытулах жыццёвага цыклу (радзіны, вяселле, пахаванне), закліканы прадукваць “салодкае жыццё” немаўляці, сужонкам ці памерламу ў замагільным жыцці. Пры гэтым, сімвалічная нагрузка мёду была досыць празрыстай і літаральна прачытвалася ўдзельнікамі рытуалу. “Пасля купання “бабка-павітуха спавівала

¹ Артыкул выкананы ў рамках праекта БРФФД “Семантыка традыцыйнага культурнага ландшафту Беларускага Падзвіння: эвалюцыя і трансфармацыя ў ХХ – пачатку ХХІ ст.”, дамова № Г18-078.

дзіця і клала яму пад коўдру два маленькія вузельчыкі: у адным – зубок часныку (каб ліха не прычапілася), у другім – соты з мёдам (каб жыццё ў дзіцяці было такім жа салодкім, як мёд)” (Уздзенскі р-н) [3, с. 187].

З аналагічнай мэтай – прадукванне “салодкага жыцця” – слодычы (мёд) фігуруюць і ў вясельным рытуале. “Калі надыдзе час адпраўляцца па нявесту і да вянца, жаніха садзяць на дзяжу, калі прызнае сябе вартым гэтага (інакш садзіцца на калодзе), на галаву яму кладуць накрыж дзве пасмы льну, пасярод ільну пярсцёнак і крыху мёду; старэйшая сястра або сваха запальвае васковую свечку, тройчы дакранаецца мізінцам да мёду і ву-снаў жаніха і застрыгае (Вілейскі пав)” [4, с. 113]. Важнай стае і эратычная канатацыя салодкага ў абрадзе, калі цнатлівасць і сэксуальнасць маладых інтэрпрэтуецца на мове фальклору як слодыч. Адсюль і шырока распаўсюджаны ў славянскіх народаў звычай “салодзіць” горкую гарэлку вясельнага застолля пацалункамі сужонкаў і не толькі, бо апагей “засалоджвання” прыходзіўся на першую шлюбную ноч: “А ў нас сёння шавялі былі, / Чатыры ножачкі ў кучы былі, / Пятая ножачка шавяліла, / Нам гарэлачку саладзіла” (Бялыніцкі р-н) [5, с. 192]. У выпадку, калі маладая захавала сваю цнатлівасць да вяселля, “бацькі праводзяць маладых у клець, частуюць іх *салодкай гарэлкай* і закускамі і падаюць яечню, якую маладыя ядуць адной лыжкай” (Барысаўскі пав.) [4, с. 91].

Аднак, калі ў класічных этнаграфічных апісаннях радзінаў (хрэсьбінаў) і вяселля прадметная кулінарная рэалізацыя ідэі салодкага сустракаецца даволі спарадычна, то ў рамках пахавальнага рытуалу прысутнасць салодкай стравы ёсць абавязковай. Магчыма, гэта тлумачыцца тым, што ў міфапаэтычнай карціне свету беларусаў пасмяротнае жыццё нябожчыка, у адрозненне ад зямнога (ужо зведанага, поўнага нястач і цяжкай працы, калі для вяскоўца важным было быць проста сытым), мусіла быць ідэальным (= салодкім). Дзеля гэтага памінальная куцця запраўлялася мёдам “у знак таго, каб памёршаму на тым свеце было соладка (паводле выразу сялян)” (Горацкі пав.) [6, с. 133]. Мядовая сыта (мёд, разведзены вадою з накрышаным туды хлебам) была абавязковым атрыбутам у пахавальна-памінальнай абраднасці беларусаў. “Сыту дзелалі абязацельна на любыя Дзяды: мёд разводзілі вадою і перва, як прыступаюць к вячэры, нада тры разы етый сыты з’есці і на стол капаць з кожнай ложка, ...для дзядоў” (Нараўлянскі р-н) [7, с. 158].

У другой палове ХХ ст. у сферы прадметнай рэалізацыі і рэпрэзентацыі метафары “салодкага” як у будзённым, так і абрадавым жыцці беларускай вёскі адбываюцца якасныя змены. Шырокае распаўсюджанне ў вясковым побыце атрымлівае канцэнтраванае ўвасабленне слодычы – **цукерка**. Спарадычныя ўзгадкі пра цукеркі і іх сімвалічную функцыянальнасць знаходзім ужо ў канцы ХІХ – пачатку ХХ ст. У Лепельскім павеце “парадзіха (“палагавая кума”) перапываецца са старшай кумой, якая несла дзіця пад хрэст, тая ёй адлівае, кладзе ў чарку срэбраныя грошы і пернікі або *цукеркі* зверху на чарку” [3, с. 103]. Але ў даваенны час і ў першае паваеннае дзясяцігоддзе цукеркі былі надзвычай рэдкай з’явай у вясковым соцыуме: “*Рэдка (цукеркі), у якасці гасцінца. Бывала, у лазню прыезджаў бацюшка мыцца, то прывозіў гасцінца – цукеркі ў баначцы, як фасолькі ці гарошынікі. Нада было сказаць “дзенькуе”* (Пастаўскі р-н)²; “*О конфетах и речи не могло*

²Фальклорны архіў Полацкага дзяржуніверсітэта (ФА ПДУ): Зап. Емяльянаў А. у 2018 г. ад Емяльянавай Каміліі Люціянаўны, 1944 г. н. у в. Дунілавічы Пастаўскага р-на.

быть, потому что у нас даже хлеба не было. 45 год – это послевоенные дети, Беларусь вся разорённая, хлеба не было в нашей деревне. За хлебом ездили в Громы, в Полоцк. О конфетах вообще речи не было. Сахара не было – пользовались сахариной. Вот. А уже попробовали конфеты где-то в 1955 году” (Глыбоцкі р-н)³.

Шырокае і масавае распаўсюджанне цукерак у вясковым культурным ландшафце пачынаецца ў другой палове 1950-х гг. і працягваецца дагэтуль, як у сферы паўсядзённага жыцця, так і ў абрадавых практыках беларусаў, што, на нашу думку, абумоўлена цэлым шэрагам прычын.

1. Асаблівы культурны статус цукерак вынікае з таго, што яны, у адрозненні ад практычна ўсіх намінацый сакральна вылучанай ежы (прадуктаў) – хлеба, мёда, сыра, бліноў, пірагоў, кашы і г.д. – для вясковага соцыума заўсёды былі таварам, што прыходзіць у вясковы свет са свету “чужога” (гарадскога) ці нават імпартуецца чужынцамі (габрэйскімі гандлярамі ў даваенны час, немцамі – у вайну), і купіць які можна было за грошы ці атрымаць у якасці гасцінца (падарунка). “Яўрэі тады таргавалі. Прыязджалі. Прыедуць бывала, баранку адкрыюць, канфет усякіх разных. Ну, мальчышкі, жульё, падыдуць, украдуць” (Бешанковіцкі р-н)⁴; “Помню, едзіць легкавая. Ну, едзіць афіцэр, там ужо не знаю, якое там званне было, афіцэр быў і ўжо ўгашчаў мяне канфетамі. Ну дык гэта было першае, першае. Гэта так мне запомніліся першыя немцы” (Шаркаўшчынскі р-н)⁵.

2. Большая частка традыцыйных рытуальных страваў (бліны, яешня, хлеб, каша і інш.) мае т.зв. “двайное прызначэнне” і актыўна спажываецца ў будзённым жыцці, у той час як цукерка – канцэнтраванае ўвасабленне слодычы – адпачатку фігуруе як “гасцінец”, “пачастунак” і ў найменшай ступені мае адносіны да будзённасці і да будзённай ежы, бо ежай, у сэнсе аднаўлення жыццёва неабходнага энэргетычнага рэсурсу, і не з’яўлялася. Адсюль, цесная суаднесенасць з феноменам “святочнага часу” (каляндарнае свята, кірмашовы дзень, нядзеля): “Ну, помню, на базаре, ужо кагда была парадашная, ну, кагда мне было лет восемь, у школу ешчо не хадзіўшы. Вот на базаре былі такія маленькіе канфеткі, едзіныя прадаваліся, не на вес, а штучныя, штучныя канфеты прадаваліся” (Сенненскі р-н)⁶; “Цукеркі былі толькі па вялікіх сьвятах, гэта кагда вот сабіраліся ў сьвята ў госьці, тады вот чай пілі абавязкова с цукеркамі. А гэта (цукеркі) – бальшы-бальшы гасцінец!” (Ушацкі р-н)⁷.

3. У адрозненні ад мёду і цукру, цукерка пазбаўлена хібаў “прамежкавасці” на шкале “прырода – культура” і абсалютна не вымагае тэхналагічнай працэдуры гатавання (што ёсць абавязковым, калі размова ідзе пра салодкую страву). Больш за тое, цукерка мае свой “культурны пашпарт” – абгортку-фанцік, які не толькі пазначае статус загорнутага ў яе аб’екта, але і рэпрэзентуе яго “імя” – важнейшы маркёр прыналежнасці да культуры

³ФА ПДУ: Зап. Скрабатуню. у 2018 г. ад Дзярбеня Ванды Яўгеніеўны, 1945 г.н. у в. ЛеплянеГлыбоцкага р-на.

⁴ФА ПДУ: Зап. Валодзіна Т., Лобач У. у 2008 г. ад Лужнікавай Фаіны Дзмітрыеўны, 1927 г.н. у . Дабрыгоры Бешанковіцкага р-на.

⁵ФА ПДУ: Зап. эксп. ПДУ у 2009 г. ад Бурэц Францішкі Мікалаеўны, 1924 г.н. у в. Мікіценкі Шаркаўшчынскага р-на.

⁶ФА ПДУ: Зап. Жэгула К. у 2018 г. ад Казловай Ніны Грыгор’еўна, 1929 г.н. (нар. хут. Собалі Сенненскага р-на) у г. Віцебск.

⁷ФА ПДУ: Зап. Казлоў А.С. у 2018 г. ад Тырышкінай Соф’і Пятроўны, 1949 г.н. (нар. в. Воцькавічы Ушацкага р-на) у г. Наваполацку.

– за якім хаваюцца абсалютна канкрэтныя смакавыя (эмацыйныя) адчуванні, калі назвы “ракавыя шыйкі” ці “залаты ключык” перастаюць быць для спажываўца проста словамі. Індывідуальнасць цукеркі выразна супрацьпастаўлена безаблічнасці цукру і мёду, што мае асаблівае значэнне для гастронамічнага механізму структуравання культурнай памяці індывіда. “Успаміны, звязаныя з ежай, валодаюць асаблівымі ўласцівасцямі, абумоўленымі фізічным і эмацыйным аспектамі яе спажывання” [8, с. 164]. Адносна цукерак гэты тэзіс надзвычай справядлівы, калі размова ідзе менавіта пра вясковую супольнасць сярэдзіны XX ст. і, асабліва, дзіцячую субкультуру, дзе з’яўленне цукеркі было сапраўднай неардынарнай падзеяй і выразна суадносілася з сітуацыйным кантэкстам. “– *Вот дзетка, Саветаў не знаю, а вот як немцы ішлі, не знаю які гэты год быў, дык хадзілі пераймаць на бальшак. Не баяліся. – Радаваліся, што немцы ідуць? – Ай, чорт іх ведаіць. Каму тут радавацца. Але сільна давалі гасцінца. Хадзілі, радаваліся. Сястра большая ды я, так чуць прыняслі. Канфеты і ўсяго там, а мы ж ня відзілі гэтага*” (Докшыцкі р-н)⁸; “*Едзінственнае, што запомнілася мне, эта можа есчо родственнікі прыезжалі з Польшы. І там былі “кароўкі”, завёрнутыя есчо в блесцяшчыя какіе-та бумажкі, нас угашчалі “кароўкамі”. Я настолька палюбіла тада, што і да сёння пор люблю эці “кароўкі”, но ужэ не тот вкус, што тада*” (Шаркаўшчынскі р-н)⁹.

4. Эстэтычная вылучанасць цукеркі (каляровая абгортка) у рамках кулінарнага коду вясковай супольнасці прадметна рэалізуе семантычную звязку “прыгожае – смачнае (салодкае)”, уласціваю традыцыйнай карціне свету беларусаў: “Што чырвана, то хораша, што салодка, тое смачна”, “Што чырвона – прыгожа, што салодка – смачна” [9, с. 255]. Знешняя прыгажосць і яркасць цукеркі, у сукупнасці з яе салодкім смакам, не толькі арганічна злучаюць яе з феноменам святочнага часу (параўн.: святочнае і будзённае адзенне), але набываюць самастойную сімвалічную функцыянальнасць у рытуальна значных сітуацыях. “*Баба сваю кашу ўкрашае канфетамі. Обычна на нітачку понавязваюць і круга гаршчочак украшае. А тут баньціка зь лентачкі зробіць, а тут цвёта такога ўваткне*” (Іван Тачыла, 1942 г.н., в. Вароніна Жыткавіцкі р-н) [10, с. 445]. Гэткім жа чынам у паваенны час упрыгожвалі і калядную (навагоднюю) ялінку: “*Новы год спраўлялі, складчыны рабілі хто што прынясе, эта былі послеваенныя годы, цяжолыя. У хатах збіраліся, выбяруць па-сасецкі і гулялі. Ёлку ставілі, з бумагі нарабляць усякіх цацак, хто купіць канфет, пачэнне, баранкаў – усё на ёлку вешалі*” (Смалявіцкі р-н)¹⁰. У некаторых выпадках, цукерачныя абгорткі (фанцікі) набывалі самадастатковае значэнне ў рытуальных дзеяннях, напрыклад, у памінальнай абраднасці: “*Не было кветак, можа якія і раслі, але моды такой не было (на могількі насіць – У. Л.). Але знаеш, ёлачка, лапачку адну атарвеш, дзе ад канфет якая бумажка, дзе, вот дзе каснячок шыюць... Во, як ад мацеры... Адразуеш ку-сочачкі, а во як белінькія, рудовыя, усе ж... І начапаюць, і насілі гэтка ж на Вяліканне*” (Докшыцкі р-н)¹¹.

⁸ФА ПДУ: Зап. Філіпенка У. С. у 2009 г. Капешка (Канашыц) Феліцыі Адольфаўны, 1931 г.н. у в. Тумілавічы Докшыцкага р-на.

⁹ФА ПДУ: Зап. Шэвелеў Я. у 2018 г. ад Акачонак Таісы Казіміраўны, 1951 г.н. (нар. у в. Себасцьянава Шаркаўшчынаўскага р-на) у г. Полацк.

¹⁰Зап. Валодзіна Т. у 2010 г. ад Лягуш Марыя Савельеўна, 1929 г.н. у в. Зарэчча Смалявіцкага р-на.

¹¹ФА ПДУ: Зап. Аўсейчык У. Я. ад Дранковіч Ганны Мікалаеўны, 1936 г. н. у в. Шалагіры Докш. р-на.

5. У якасці “гасцінца”, “падарунка”, “дара” і прадмета магічных маніпуляцый у рытуальных сітуацыях адорвання, дараабмену ці ў знахарстве (чарадзеістве) цукерка выйляе на парадак большую практычнасць, у параўнанні з мёдам і цукрам, што абумоўлена яе індывідуальнасцю, культурнай аформленасцю (абгортка, назва) і падкрэсленымі экстраатылітарнымі гастронамічнымі функцыямі

6. Важкімі ёсць соцыякультурныя і эканамічныя фактары, якія ў другой палове XX ст. абумовілі татальную прысутнасць цукерак у абрадавым жыцці беларусаў. Перыяд 1930–1950-х гг. стаў для беларускай вёскі часам радыкальных трансфармацый і культурных шокаў, калі прымусовая калектывізацыя, змена сацыяльна-палітычнага ладу (для заходніх рэгіёнаў, што да 1939 г. уваходзілі ў склад II Рэчы Паспалітай), II Сусветная вайна, нацысцкая акупацыя, а таксама паваеннае аднаўленне выявілі радыкальны кантраст сістэмы жыццёвых прыярытэтаў і каштоўнасцяў, у параўнанні з адноснай стабільнасцю і заможнасцю 1960–1980-х гг. Надзвычай важна, што ўсе пазначаныя падзеі адбываліся ў жыцці аднаго пакалення, калі элементарная нястача хлеба і пагроза голаду ў часе вайны ці адразу пасля яе супастаўляліся ў культурнай памяці з “дзяшовым” хлебам “брэжнеўскай эпохі” і тагачаснай даступнасцю цукерак у вясковай краме. Дэвальвацыя сімвалічнага статуса хлеба ў 1960–1980-я гг., які перастаў быць “сваім” (выпечаным дома з уласнай мукі) і масава пайшоў на корм хатняй жывёлы, і значнае павялічэнне аб’ёмаў спажывання цукру (вытворных з яго прадуктаў)¹² у кантэксце агульнага падвышэння дабрабыту калгаснай вёскі прывялі да змены парадыхмы ў разуменні жыццёвай нормы: сімвалічная пара “хлеб-соль” працягваюць увасабляць жыццёвую долю на фальклорным узроўні, але ў рэальным жыцці азначаюць, хутчэй, беднасць, калі прыярытэтным становіцца менавіта “салодкае жыццё”, дзе быць проста сытым ужо недастаткова.

Пазначаныя вышэй характарыстыкі цукеркі, як адметнага культурнага феномена, сталі семіятычным грунтам уключэння яе ў гастронамічны код традыцыйнай карціны свету беларусаў на розных таксанамічных узроўнях яго рэалізацыі, дзе рэлевантнай ёсць сімволіка салодкага.

Абрады сямейнага цыклу (радзіны, вяселле, пахаванне і памінкі) у другой палове XX ст. нагэтулькі актыўна пачынаюць выкарыстоўваць цукеркі ў рытуальным сцэнарыі, што размова ў шэрагу выпадкаў ідзе не проста пра новы элемент гастронамічнага коду, але пра выцясненне ці поўнае замяшчэнне слодычамі новага тыпу традыцыйных абрадавых страў. Як паказвае аналіз этнаграфічных матэрыялаў, цукеркі, як прадметнае ўвасабленне ідэі “салодкага жыцця”, з 1960-х гг. і да нашага часу практычна цалкам замясцілі сабой крупяныя кашы ў якасці галоўнай рытуальнай стравы **радзінаў** (хрэсьбінаў), захаваўшы пры гэтым традыцыйную намінацыю “бабіна каша”. Пры гэтым, азначаная тэндэнцыя мае агульнаэтнічны характар і фіксуецца на ўсёй тэрыторыі Беларусі. “– А што такое “бабіна каша”? – Пачастунак, што нясеш. Бальшой нада тазік, ці пячэнне, канфеты, сваё ці куп-

¹²“Цукерызацыя” жыцця беларускай вёскі ў паваенны час стасуецца з агульнасаюзнай тэндэнцыяй: спажыванне цукру на душу насельніцтва у 1954(20,9 кг) у параўнанні з 1940 г. (8,7 кг) склала 240%, але ў 1970–1988 гг. спажыванне цукру ў БССР расло вельмі хуткімі тэмпамі: з 35,1 да 49,5 кг на кожнага жыхара [17; 18, с. 57].

лялі. *І нясеш гэту бабіну кашу. Баба нясе і прадае. А гэтыя грошы – гаспадарам*” (Барысаўскі р-н)¹³; *“Бабіна каша – у нас бабіна міска назваецца. У яе многа накладала баба: і булкі, і канфеты, і сыр, і рожаніцы падарак”* (Вілейскі р-н) [11, с. 379]; *“Да, і пячэнне і канфет туды і пірог такі спічэць – тады на эту тарэлку, а скока там народу прыгласона – далжны плаціць этай бабе. Тады яна раскрываець эту (кашу) і эту бабскую кашу ядуць”* (Гарадоцкі р-н)¹⁴.

Важнай акалічнасцю, якая паказвае імклівы характар трансфармацыі гастронамічнага коду радзінаў, з’яўляецца той факт, што большасць інфармантаў сведчыць пра сутнасную змену “бабінай кашы” на працягу іх уласнага жыцця. *“Калісь кашу прасяную дзелалі, а цяпер купляюць канфет, пячэння дробненька”* (Чачэрскі р-н) [10, с. 446]; *“Бабіна каша – эта не каша. А проста там канфеты, пячэння. А раньшы крупа, пярлоўка. Эта цяпер культурнейшая каша. Баба насіла кала столу, дзегосці. Бярэш этай кашы і плоціш. Эта бабуліны зарабаткі”* (Талачынскі р-н)¹⁵; *“– А што за бабіна каша? – А ёсць, і цяпер жа ёсць. А цяпер дык бальшынство канфет дарагіх кладуць, раздзяляюць, а даўней кашу варылі, такая як куцця, і дзелюць яе ўсім, а на эту кашу кладуць, якія там хто грошы, ну і з талерачкай “на мыла”, кажуць, на мыла. Малога купець”* (Докшыцкі р-н)¹⁶; *“Баба варыла кашу з розных круп, пазней купляла цукеркі”* (Бабруйскі р-н) [3, с. 147].

У структуры **вясельнага абраду** пасляваеннага часу цукеркі выконваюць важную ролю ў часе рытуальнага выкупу і адорвання, але з нязменнай для сямейнай абраднасці семантычнай нагруккай – прадукаванне “салодкага” (шчаслівага) жыцця маладых. *“Ета як вязуць маладую к маладому. Выносяць стол, хлеб-соль кладуць, іконку і трэбуюць гарелкі, закускі. Сват ставіць гарелку, закуску. А ў радні я была, там канфеткі даюць, штоб была жыць сьладкая”* (Горацкі р-н)¹⁷. У рамках вяселля цукеркі найчасцей фігуруюць як атрыбут нявесты, асабліва на этапе прыезда вясельнага поезда ў сядзібу маладога, калі адбываецца акт адорвання. Параўнанне сучасных палявых запісаў і этнаграфічных матэрыялаў XIX – пачатку XX ст. паказвае, што ў гэтай абрадавай сітуацыі збожжа (хлеб), як сімвал дабрабыту, саступае месца цукеркам. *“Калі з царквы даводзіцца ехаць паўз поле сваёй новай радні, нявеста сыпле са шклянкі жыта. Прыехаўшы ў дом жаніха, яна кідае на двор пяць абаранкаў, звязаных чырвонай стужкай... Маладыя ідуць у хату па палатну, пасланаму ад ганка да стала. Увайшоўшы ў дом, нявеста ізноў сыпле ва ўсе бакі жыта, абвязвае сватоў ручнікамі і садзіцца за стол (Мінскі пав.)”* [4, с. 112]. Але ў другой палове XX ст. маладая па дарозе ў дом маладога адорвае прысутных не жытам, але цукеркамі. *“Маладая прыязжала з падарункамі (у больш позняй традыцыі – і з цукеркамі або пячэннем): “Тут жа паўно людзей стаяць, усім жа інцярэсна, усе глядзяць. І маладая далжна іцьці і кідаць канфеты: налева, направа, упярод, налева, направа, упярод, асыпаць*

¹³ФА ПДУ: Зап. Валодзіна Т., Лобач У. у 2008 г. Кобы Ніны Кузьмінічны, 1932 г. н., у в. Веляцічы Барысаўскага р-на.

¹⁴ФА ПДУ: Зап. Валодзіна Т., Лобач У. у 2011 г. ад Сафронавай Марыі Кузьмінішны, 1918 г.н. у в. Маскаляняты Гарадоцкага р-на.

¹⁵Зап. Валодзіна Т. у 2007 г. ад Падабед Раісы Іванаўны, 1923 г.н. у в. Трасцянка Талачынскага р-на.

¹⁶ФА ПДУ: Зап. Лобач У. у 2009 г. ад Чэчыкалавай Ганны Лаўрэнцеўны, 1930 г.н. у в. Дзедзіна Докшыцкага р-на.

¹⁷Зап. Валодзіна Т. у 2015 г. ад Глушцовай Валянціны Сцяпанавы, 1937 г.н. (нар.: Мсціслаўскі раён, в. Доўгавічы) у в. Паршына Горацкага р-на.

дарогу ў гэту жысьць, у гэты дом сладасьцю, дабром. А паследнія чэраз галаву кідае” (Крупскі р-н) [11, с. 522].

Падобная працэдура адбывалася і па дарозе да (ад) вянца (храма). *“Упрыгожвалі коней, шлёўкі такія былі, калакольчыкамі, калакольчык на дуге, у цэнтры, маладыя ўжо дзылын-дзылын, маладыя едуць! Пацаннё бегаеть, канфет сыпаюць...”* (Глыбоцкі р-н)¹⁸. Трэба адзначыць, што звычай рассыпаць цукеркі, а таксама дробныя манеткі ў 1970–1980-х гг. атрымаў распаўсюджанне не толькі ў вёсцы, але і ў беларускіх гарадах, нават такіх мадэрных, як Наваполацк, чаму аўтар гэтага артыкулу ў часе свайго дзяцінства быў вельмі ўдзячны. Звяртае на сябе ўвагу, што акт адорвання на дадзеным этапе вяселля мае абсалютна пэўнага адрасанта (маладая) і адрасата (дзеці): *“– Ці дарылі цукеркі дзецям на вяселлі? – Абавязкова, сыпалі цукеркі, а калі быў ужо вечар, то запальвалі фанар самаробны і сабіралі ў траве на дарозе, як параскідваіць маладая”* (Пастаўскі р-н)¹⁹. Гэтая акалічнасць дазваляе меркаваць, што маладая, якая адорвала цукеркамі дзяцей з паселішча мужа, гэтым чынам прадукавала не абстрактнае “салодкае жыццё” на новым месцы, а менавіта – паспяховае, беспраблемнае дзетанараджэнне, што ў традыцыйнай карціне свету і разумелася як неад’емная і надзвычай важная частка сямейнай долі.

Безумоўна, салодкі смак у вясельным абрадзе меў і выразныя эратычна-сэксуальныя канатацыі (гл. вышэй), што знаходзіла ўвасабленне і ў рытуальным выкарыстанні цукерак. У прыватнасці, яны фігуруюць ў якасці сваеасаблівай платы маладой пасья першай шлюбнай ночы. *“Эта калі паследні жэніцца ў сям’і, тады “сучку ганялі”... У мяне на вяселлі сучку ганялі, адна перадзявалася і на чэцвярэньках прыхадзіла будзіць маладых, мыць іх, каб уставалі, пачыналі іх абліваць. А каб не абліваліся, нада этай сучке даць канфет, маладая далжна аткупіцца, каб яе не аблівалі. Стол накрывалі, яна са ўсемі дзялілася гэтымі канфетамі і пячэннямі, елі, пілі”* (Шклоўскі р-н)²⁰.

У пахавальна-памінальнай абраднасці беларусаў (як вясковага, так і гарадскога насельніцтва) другой паловы XX – пачатку XXI ст. цукеркі трывала ўвайшлі ў абрадавы кантэкст менавіта як пачастунак для памерлых, закліканы прадукваць ідэальнае, “салодкае” жыццё нябожчыкаў у іншасвеце. Сучасныя палявыя даследаванні паказваюць, што цукеркі сталі неад’емным атрыбутам пахавальна-памінальнай абраднасці ва ўсіх без выключэння рэгіёнах Беларусі. Вельмі часта ў апісаннях рытуальнага сцэнарыя фігуруюць не проста цукеркі, але ўстойлівая гастронамічная пара *“пячэнне – цукеркі”*, якая альбо дапаўняе, альбо цалкам замяшчае традыцыйную сакральную пару *“хлеб-соль”*. *“У нас так, як нябожчык, на акно сцелюць набожнік ілі рушнік харошы і ставюць стакан вады, **пячэнне, канфеты** ложуць. **Канфеты, печэнне** – эта ў нас памін называецца”* (Гарадоцкі р-н) [12, с. 696–697]; *“На заўтра (пасля пахавання – У.Л.) ходзяць, так. Занясут там, як цяпер, гарэлку занясут. Бацюшка, ксендз не разрашаець, каб насілі на кладбішча гарэлку, не выпівалі. А раньша тады прыносяць, румачку нальюць..., паложак там **канфеты, пячэнне** – птушка з’есць там”* (Ушацкі р-н)²¹.

¹⁸ФА ПДУ: Зап. Малюжанец П. у 2012 г. ад Вышадкі Аляксандра, 1936 г.н. у в. Канстанцінава Глыбоцкага р-на.

¹⁹ФА ПДУ: Зап. Емяльянаў А. у 2018 г. ад Емяльянавай Каміліі Люціянаўны, 1944 г. н. у в. Дунілавічы Пастаўскага р-на.

²⁰Зап. Кухаронак Т. 2015 г. ад Стукалавай Святланы Віктараўны, 1975 г.н. у в. Заходы Шклоўскага р-на.

²¹ФА ПДУ: Зап. Аўсейчык У. у 2010 г. ад Мацюшонак Юліі Мікалаеўны, 1924 г. н. у в. Зерчаныцы Ушацкага р-на.

Цукеркі і пячэнне вельмі часта прысутнічаюць як пачастунак для памерлых у рамках каляндарных дзён ушанавання продкаў, калі адбываецца візіт жывых на могількі. *“Раней хадзілі ў чацьвер, эта, кажучь, Мёртвых Вялікдзень. дык хадзілі пакачаць яечкі. Яечкі пакачаеш, канфеты возьмеш і пячэньне, а на Раданіцу едзеш”* (Лоеўскі р-н)²²; *“На Спас яблыкі ўжо нясуць. Усе роўна насілі хоць што на Спаса, то канфеты, то пячэнне, хто што”* (Докшыцкі р-н)²³; *“– А што носяць з сабой на Троіцу? – З сабой усё берут, усе прадукты можна ўзяць. Любыя. Печэнне, канфеты абізацільна. На магіле печэнне, канфеты ілі крупкі какіе насыпаіш”* (Полацкі р-н)²⁴; *“А Вяліканням тожа ходзяць і яйкі кладуць на магілкі. І ў католікаў кладуць, і ў праваслаўных. Паложуць і ўсё, канфеткі кладуць, пячэнне кладуць. А тады птушачкі прылітаюць і дзюбаюць”* (Пастаўскі р-н)²⁵. Але і ў часе восеньскіх Дзядоў, калі рытуальная памінальная вячэра адбывалася ў хаце, цукеркі і печыва таксама фігуруюць у якасці абавязковых пачастункаў для памерлых: *“Як Дзяды, хоць тры стравы паставіць на стол. Калбасу нарэжаш, што ёсь, і пранікі і канфеты. Накрыў стол, а тады астаў і лажыся спаць. Яны самі прыходзяць”* (Лоеўскі р-н)²⁶.

У выпадку, калі пры пахаванні чалавека адбываўся нейкі збой у механізме надзялення нябожчыка яго пасмяротнай доляй, цукеркі і пячэнне выконвалі выразную кампенсатарскую функцыю і мусілі забяспечыць нармалізацыю стасункаў паміж жывымі і памерлымі. *“Дык вот уходзіт чалавек, нада іцьці к яму і прасіць, ну гэта када вот раднейшы памрэць, тада нада іцьці і папрасіць. Вот для чаго просюць. Бываець, гарод пасеюць, гарод ня вырасцець, прападзець, значыт эты чалавек часць сваю ўнёс. Панялі? Бываець, дзерава выламіцца, высахнець – вот эта чалавек часць сваю ўнёс. Бываець скаціна ў каго прападзець уся напавал – вот эта чалавек ужо бярэць скаціну, гэту сваю часць забіраець. А самае страшнае, горшае, када чалавек уходзіць і ўносіць з сабой сям’ю, радню, саседзей, людзей. Вот эта ўжэ самае страшнае. Дык вот па-гэтаму, нада іцьці прасіць к гэтаму чалавеку. Када прыдзеш на кладбішча, палажы, ужо после пахарон, палажы там канфецінку, там пячэнінку і пракланяйся, называй імя гэтага чалавека. Вот, прымерна, када мама памёрла, нада гаварыць: “Мамачка мая, аддай мне ўсё тое, што ў нас было”* (Ушацкі р-н) [13, с. 223].

Трэба адзначыць, што “цукеркі” ў фальклорных наратывах могуць узгадвацца і як “пачастунак” з таго свету, але дадзеным выпадку адбываецца поўная інверсія слодычы, якая ў свеце людзей набывае супрацьлеглае значэнне. *“Майго мужыка ні баба, прабаба наверна. Ну і тожа, пахараніла мужыка. І вот як 12 часоў, так прыходзіць ён к ней. Адкрываець дзверы і заходзіць у хату. Заходзіць, яна сядзіць, за стол садзяцца і гавораць. Ён у адным канцы стала, а яна ў другім. Сядзяць, гаворуць. Пасядзяць, ён апяць падымаецца і пашоў. Апяць прыходзіць к ей. Прыходзіць, гаворыць з ёй, ну як мужык з жонкай. І*

²²Зап. Валодзіна Т. у 2011 г. ад ад Пікас Марыі Ісакаўны, 1931г.н. у в. Бывалькі Лоеўскага р-на.

²³ФА ПДУ: Зап. Шыталь К. у 2007 г. ад Гмызы Марыі Іосіфаўны, 1923 г. н. у в. Шклянцы Докшыц. р-на.

²⁴ФА ПДУ: Зап. Аўсейчык У. у 2009 г. ад Кудрэц Ніны Макараўны, 1936 г. н. (нар.: в. Бароўка Полацкага раёна) у в. Луначарскае Верхнядзвінскага р-на.

²⁵ФА ПДУ: Зап. Аўсейчык У. у 2009 г. Януковіч Францішкі Іванаўны, 1936 г. н. у в. Гайдукі Пастаўскага р-на.

²⁶Зап. Валодзіна Т. у 2011 г. ад Германенка Фаціны Раманаўны, 1934 г.н. у в. Малінаўка Лоеўскага р-на.

чэраз стол сыпіць **канфеты**. “Гру, гру” – на стол сыпіць, ага. Пасядзеў, пашоў. А яна праснулася і паглядзела, а там **гаўно ласінае**” (Расонскі р-н)²⁷

Сучасныя палявыя назіранні паказваюць, што цукеркі (пячэнне) надзвычай трывала і шырока ўвайшлі ў практыку ўшанавання продкаў у Беларусі, калі слодычы становяцца абавязковым “гасцінцам” для памерлых практычна ва ўсе памінальныя дні каляндарнай традыцыі. Пры гэтым, гастронамічнае прадукаванне “салодкага жыцця” для нябожчыкаў на тым свеце, якое адбываецца з дапамогай цукерак і іншых слодычаў, характэрнае як для вясковага, так і гарадскога насельніцтва краіны.

Зключэнне. З другой паловы ХХ ст. цукеркі пачынаюць адыгрываць значную ролю ў рытуалах сямейнага цыклу (радзіны, вяселле, пахавальна-памінальная абраднасць), прадметна ўвасобіўшы сабою ідэю “салодкага жыцця” ў сімвалічных актах адорвання і прадукавання шчаслівай долі ва ўсіх ключавых кропках жыццёвага сцэнарыю чалавека. Сімвалічная насычанасць, практычнасць у абрадавым выкарыстанні, а таксама даступнасць цукерак (з 1960-х гг.) прывялі да выцяснення ці поўнага замяшчэння імі “класічных” рытуальных страваў (“бабіна каша”, “куцця”, “хлеб-соль”) ва ўсіх абрадах сямейнага цыклу. Шырокае выкарыстанне цукерак у абрадавай сферы сучасных беларусаў павінна разглядацца ў кантэксце больш маштабнага (еўрапейскага) трэнда няўхільнага павышэння ўзроўню жыцця з другой паловы ХХ ст., што адной з праяў мае імклівы рост спажывання цукру (прадуктаў з яго ў цэлым). Азначаныя тэндэнцыі ў жыцці беларускай вёскі прывялі да змены парадыгмы ў разуменні жыццёвай нормы: сімвалічная пара “хлеб-соль” працягвае ўвасабляць жыццёвую долю на фальклорным узроўні, але ў рэальным жыцці азначае, хутчэй, беднасць, калі прыярытэтным становіцца менавіта “салодкае жыццё”, сімвалізаванае ў будзённасці і абрадах якраз цукеркамі.

ЛІТАРАТУРА

1. Бойчук, А.С. Лингвостилистический анализ «вкусовых» метафор русского языка / А.С. Бойчук // Известия Тульского государственного университета. Гуманитарные науки. – 2012. – С. 372 – 379.
2. Седакова, И.А. Сладкий / И.А. Седакова // Славянские древности: Этнолингвистический словарь : в 5 т. / под общей ред. Н.И. Толстого. – М. : Междунар. отношения, 2012. – Т. 4. – С. 33 – 39.
3. Радзіны: Абрад. Песні. / уклад. і сістэм. тэкстаў Г.А. Пятроўскай, апісанне абрадаў Т.І. Кухаронак; уступ. арт. і камент. Г.А. Пятроўскай, Г.В. Таўлай, Т.І. Кухаронак ; рэдкал.: А.С. Фядосік [і інш.]. – Мінск : Беларус. навука, 1998. – 637 с.
4. Вяселле: Абрад / уклад., уступ. арт. і камент. К.А. Цвіркі ; муз. дадат. З.Я. Мажэйка; рэд. В.К. Бандарчык, А.С. Фядосік. – 2-е выд. – Мінск : Бел. навука, 2004. – 683 с.
5. Вяселле: Песні : у 6 кн. / склад. Л.А. Малаш; муз. дадат. З.Я. Мажэйка ; рэд. А.С. Фядосік. – Мінск : Навука і тэхніка, 1988. – Кн. 6. – 664 с.

²⁷ФА ПДУ: Зап. Валодзіна Т., Лобач У. у 2009 г. ад Шайцовай Валянціны Іванаўны, 1929 г. н. у в. Янкавічы Расонскага р-на.

6. Пахаванні. Памінкі. Галашэнні / рэдкал.: А.С. Фядосік (гал. рэд.) [і інш.] ; уклад. тэкстаў, уступ. арт. і камент. У.А. Васілевіча ; арт., сістэм. і камент. напеваў Т.Б. Варфаламеевай. – Мінск : Навука і тэхніка, 1986. – 615 с.
7. Сысоў, У.М. Беларуская пахавальная абраднасць: Структура абраду, галашэнні, функцыі слова і дзеяння / У.М. Сысоў. – Мінск : Навука і тэхніка, 1995. – 182 с.
8. Мищенко, Д.В. Пища в индивидуальной и культурной памяти / Д.В. Мищенко // Шаги. Журнал Школы актуальных гуманитарных исследований. – 2016. – Т.2. – № 4. – С. 162–172.
9. Прыказкі і прымаўкі : у 2 кн. / склад., сістэм. тэкстаў, уступ. арт. і камент. М.Я. Грынבלата ; рэд. А.С. Фядосік. – Мінск : Навука і тэхніка, 1976. – Кн.1. – 560 с.
10. Традыцыйная мастацкая культура беларусаў : у 6 т. / Т.В. Валодзіна [і інш.] ; ідэя і агул. рэдагаванне Т.Б. Варфаламеевай. – Мінск : Выш. шк., 2012. – Т. 6. Гомельскае Палессе і Падняпроўе : у 2 кн. – Кн. 1. – 910 с.
11. Традыцыйная мастацкая культура беларусаў : у 6 т. / В.І. Басько [і інш.] ; ідэя і агул. рэд. Т.Б. Варфаламеевай. – Мінск : Выш. шк., 2010. – Т. 5. Цэнтральная Беларусь : у 2 кн. – Кн. 1. – 847 с.
12. Народная медыцына: рытуальна-магічная практыка / уклад., прадм. і паказ. Т.В. Валодзінай. – Мінск : Бел. навука, 2007. – 776 с.
13. Полацкі этнаграфічны зборнік / склад. У.А. Лобач, У.С. Філіпенка. – Наваполацк : ПДУ, 2006. – Вып. 1. Народная медыцына беларусаў Падзвіння : у 2 ч. – Ч. 2. – 332 с.

**SWEETS IN FAMILY RITES OF BELARUSIANS
OF THE SECOND HALF OF THE 20TH – EARLY 21TH CENTURY**

U. LOBACH

The article analyzes the symbolism and ritual meaning of sweets in family rituals of the Belarusians of the second half of the 20th – the beginning of the 21st century. Candy (the universal symbol of "sweet life"), due to its availability and extra-utilitarian qualities since the 1960s. begin to supplant traditional ritual dishes (porridge, bread and salt) in rituals that formalize the birth, marriage and death of a person